

İslam Tarihinin İlk Dönemlerinde Zekât Müessesesi

Veysel ÖZ^{1*}

¹Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Sancaktepe Müftülüğü, İSTANBUL.

Öz- İslâm'ın temel esaslarından biri olan zekât; belirli bir zenginlik seviyesine ulaşmış Müslümanların, mallarının ihtiyaç fazlasından ve ürettikleri ürünlerin nisâba ulaşan kısmından belli ölçüde ve yılda bir defaya mahsus, Allah'ın emrini yerine getirmek üzere Allah'ın belirlediği yerlere harcamak veya bu malı devletin zekâtı toplayıp dağıtmakla görevli memurlarına vermek zorunda oldukları iktisadi bir mükellefiyettir. İslâm dini bu mükellefiyetlikle Müslüman bireyler arasında bir bağ kurmaktadır. Aynı zamanda fert olarak da kulun geçici dünya nimetleri ile olan bağını doğru konumlandırarak Allah ile olan bağının güçlenmesini sağlamaktadır. Hem bireysel hem de toplumsal bir ibadet olan zekâtın aynı zamanda ekonomik bir uygulama olması ve devletin bizzat zekâtı organize etmesi de bu ibadetin uygulanmasında bir müesseseyi zorunlu kılmıştır. Zekât ibadetinin toplumsal ve tarihsel açıdan anlaşılması için zekâtın İslâm tarihinin ilk devirlerinde hangi temel kaidelerle nasıl toplandığı, muhafaza edildiği, dağıtıldığı ve bu işi deruhte eden zekât müessesesinin incelenmesi önem arz etmektedir. Zekât müessesesinin işleyişi İslâm tarihinin çeşitli dönemlerinde farklılıklar arz etse de farz bir ibadet olarak toplum içindeki zengin fakir arasındaki malî uçurumların kapatılmasında ve toplum bireylerinin birbirini gözetmesindeki etkisi her daim büyük olmuştur. Zekâtın ister bizzat devlet tarafından toplandığı ve dağıtıldığı dönemler olsun isterse ödenmesinin insanların kendi inisiyatifine bırakıldığı dönemler olsun zekât her daim toplumdaki yoksulluk probleminde önemli bir çözüm olmuştur. Bu makalemizde İslâm tarihinin ilk dönemlerinde zekât ibadetinin bir kurumsal yapı olarak nasıl icra edildiğini kaynaklar ışığında incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler- İslam Tarihi, ilk dönem, zenginlik, zekât, müessese.

The Establishment of Zakat in the Early Periods of Islamic History

Abstract-The subject of our research is how the zakat worship, which is one of the basic principles of Islam, was collected, protected and distributed in the early periods of Islamic history. Zakat, which is both an individual and a social worship, is also an economic practice. However, the state authorizes an institution to implement this worship. In order to better understand the worship of zakat, it is important to examine the institution of zakat from a social and historical perspective. Although the functioning of the institution of zakat has differed from time to time in the history of Islam, it has always had a great impact on closing the financial gap between the rich and the poor in the society and the welfare of the members of the society as a right. Zakat has always been an important solution to the problem of poverty in the society, whether it is the periods when the state itself collects and distributes it or when people are left to their own initiative. Zakat has always been an important solution to the problem of poverty in society. Zakat is an economic obligation that Muslims who have reached a certain wealth must give a certain amount of the surplus of their goods and products they produce to the state officials who are responsible for collecting and distributing them to the places specified in the Qur'an, in order to fulfill Allah's command. It is given once a year. Through this obligation, Islam establishes a link between Muslim individuals. At the same time, it accurately determines the connection of the servant with the temporary blessings as an individual and strengthens the bond of the servant with Allah. In this article, we tried to examine how zakat was performed as an institutional structure in the early periods of Islamic history in the light of sources.

Keywords – Islamic History, First Period, Wealth, Zakat, Establishment.

Giriş

Toplum içinde insanların dengeli ve mutlu bir hayat sürmeleri ancak adaletli bir gelir dağılımı ve toplumu oluşturan fertlerin birbirlerinin arzu ve ihtiyaçlarını dikkate alarak bir düzen kurmaları ile mümkündür. Toplumu oluşturan fertler arasındaki gelir uçurumunun en aza indirilmesi ve varlıkların fertler arasında sürekli değişimde olması, bir başka ifade ile her ferdin temel ihtiyaçlarını giderme imkânına sahip olması önemli bir husustur. İnsanlık tarihinde bunu nispeten iyi yöneten toplumlar olduğu gibi bu durumun dikkate alınmadığı; zengin daha zengin, fakirin daha fakir, güçlünün daha güçlü, zayıfın da daha zayıf olduğu dönemler de olmuştur. İnsanlığın bu sorununa İslâm'ın getirdiği çözümlerden biri ise ekonomik ve sosyal dayanışmayı sağlayan zekât müessesesi olmuştur. İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren zekât müessesesi sayesinde fakir ve yoksullar gözetilmiş, zengin ve fakir arasındaki malî denge sağlanmıştır. Bu sayede toplumdaki muhtaçlık durumu en aza indirilmiştir.

Kuran'da ferdi ve bedenî bir ibadet olan namazın yanında malî ve toplumsal bir ibadet olan zekâtın ehemmiyeti sık sık vurgulanmıştır. Zekât ibadet olması hasebi ile hem manevî bir arınma vesilesi hem de fertler arasında güçlü ile zayıfın birbirini gözetmesi ile toplumsal dayanışmayı sağlayan önemli bir araçtır.

Bilindiği gibi toplumdaki refah seviyesinin artmasında ekonomik canlılığın rolü büyüktür. Ekonomik bir uygulama olan zekât sayesinde atıl mallar, artan mallar hâline getirilerek ekonomik hayata kazandırılmıştır. Ayrıca insanlara verme şuru kazandırılması neticesinde toplum fertlerinin ekonomik yönden faal bir hâl alması sağlanmış ve refah seviyesi artmıştır. Nitekim tarihî verilerden anlıyoruz ki tarihin belli dönemlerinde böylesi toplum düzeyine ulaşılmıştır. Hatta zekât verilecek kişilerin bulunmasında bile zorlanılmıştır. Buna ilk dönem İslâm tarihinden itibaren bazı bölgelerde şahit olmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber Dönemi'nde Muâz b. Cebel Yemen'e zekât âmili olarak görevlendirilmiş ve Hz. Ömer Dönemi'nde de bu görevi ifa etmişti. Muâz b. Cebel'in Hz. Ömer Dönemi'nde Yemen civarından toplanan zekât gelirlerinin çoğunluğunu o bölgede zekât verilecek kimsenin kalmadığı gerekçesi ile Medine'ye göndermesi buna bir kanıttır.

Zekât ibadeti ile ilgili tez ve makale çalışmaları olmakla beraber biz bu çalışmamızda İlk Dönem İslam Tarihi'nde zekât müessesinin genel olarak icra ettiği işlerden olan zekâtın toplanması, muhafazası ve dağıtılması hususlarını inceleyeceğiz.

A. Zekâtın Toplanması

Hicret'in birinci yılında ensâr ve muhacirler arasında kardeşliğin teşkil edilmesinden sonra zekâtın farz kılındığı¹ kaynaklarda geçmekle beraber Hicret'in 2. yılının Şaban ayında zekâtın farz kılındığını ve hatta zekâtın Hicret'ten önce farz kılındığını ifade edenlerde vardır.² Fakat zekâtın Hicret'in 2. yılında farz kılındığı görüşü daha kabul görmüştür.³ Zekât mükellefiyeti, başka mükellefiyetlerden farklı olarak devletin deruhte ettiği icbari bir nitelik taşımaktaydı. Zira "Ey Muhammed! Mü'minlerin mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka(zekât) olarak

al."⁴ âyeti ile Hz. Peygamber'in zekâtı bizzat kendisinin alması, böylece devlet eliyle organizesinin sağlanması emredilmiş ve bu iktisadî mükellefiyet şahısların insiyatıfına bırakılmamıştır.⁵

Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kim Allah için zekâtını verirse onun için bir ecir vardır. Kim de vermemezlik yaparsa Allah'ın bize verdiği salahiyetle bu hakkı mükellefin mallarından almak hakkına sahibiz. Muhammed için bu haktan faydalanmak helal değildir."⁶ Bu rivayet Hz. Peygamber'in zekât hususunda kişileri kendi hâline bırakmadığını, bilakis zekât konusunda zafiyet gösterenlere karşı icbari bir uygulamanın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Zekâtın verileceği yerlerden biri olarak Kur'an'da geçen "zekâtın üzerinde çalışanlar"⁷ ibaresi zekât mallarının alınması ve belirlenen kişilere harcanması hususunda müessese kurmanın gerektiğini göstermektedir. Bu da işaret ediyor ki İslâm'da zekât ibadeti diğer ibadetlerden farklı olarak kişilerin gönlüne, tercihine ve insafına terk edilmeyerek müeyyidelerle desteklenmiş ve müesseseleştirilmiştir.⁸ Bu müessesenin idaresi ise bizzat devlet tarafından yapılmıştır.

Resûlullah'ın Muâz b. Cebel'i devlet namına zekâtı toplamak için Yemen'e gönderdiği de kesin olarak bilinmektedir.⁹ İmam Nevevî de *el-Mecmu'*'da "Zekâtları toplamaları için memurlar göndermesi, devlet reisinin görevlerindedir. Çünkü Resûlullah ve onun halifeleri böyle yapmışlardır."¹⁰ der. Ebû Ubeyd şöyle nakletmiştir: "Zekâtlar Resûlullah'a veya onun tayin ettiği memurlara verildi. Sonra Hz. Ebû Bekir'e veya onun âmillerine, Hz. Ömer'e ve onun âmillerine verildi."¹¹ Zekâtın Müslümanların zenginlerinden alınıp fakirlere ve zekâtın sarf yerlerine dağıtılması devlet reisinin görevidir. Bunu ya bizzat kendisi yapar ya da görevlendirdiği görevliler vasıtasıyla yaptırır. Zekât vermekten kaçınan kimseden zekât borcu gerekirse zorla tahsil edilirdi. Fakirden zekât alınmaz ta ki nisâb miktarına ulaşmaya kadar. Fakir nisâb miktarına ulaşınca zekât alamayacağı gibi zekât vermekle de mükellef olur. Zekât alınırken zulmedilmeden iyi bir muamele ile tahsil edilmesi gerekir.¹²

Bir rivayette geçtiğine göre, Hz. Peygamber'e Temimoğullarından bir kişi gelip "Ya Rasûlallah, zekâtı senin gönderdiğin memura ödediğim zaman Allah'a ve Rasûl'üne karşı sorumluluktan kurtulur muyum?" diye sorduğunda. Hz. Peygamber şöyle cevapladı: "Evet, zekâtı benim ödediğim elçiye ödediğin zaman kurtulur, borçtan beraat edersin. Ödediğin zekâtın sevabı sana, günahı da onu değiştirene aittir."¹³ Hz. Peygamberden sonra halife olan Hz. Ebû Bekir,

⁴ Tevbe, 9/103.

⁵ Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 152; Hüseyin Certel, "Psiko-Sosyal Açısından Zekât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 1997, s. 147.

⁶ el-Kââsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl, Dârü's-Şüruk*, Beyrut, 1409, s.390.

⁷ Tevbe, 9/60.

⁸ Afif Abdulfettah Tabbara, *Rühu'd-Dini'l-İslâmî*, Beyrut, 1988, s.223-224; Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 3. Çağrı Yayınları, İstanbul: 1983, 33,249; Yusuf el-Kardâvî, *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Nur Yayınları, Ankara, 1975, s.109-111.

⁹ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, Kahire, 1972, C.8: s.234-238.

¹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirazi*, y.y, t.y, C.6: s.167.

¹¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.17.

¹² Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîh-i Buhârî*, Daru'l-Marife, Beyrut. 1379, C.3: s.360.

¹³ Ebû Said Abdüsselâm b. Said b. Habîb et-Tenühî, *el-Müdevenetü'l-kübra, Matbaatü's-Saade*, Kahire, 1323, C.2: s.88.

¹ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *ed-Dürer fi'l-hiştâri'l-Megâzi ve's-Siyer*, Kahire, 1966, s. 101.

² Moğaltay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekrî el-Misrî - *el-İşâretü İla Sireti Mustafa ve Tarihi min ba'dihi mine'l-Hulefa*, thk. Muhammed Nizameddin, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1416, s. 195.

³ Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in zekât farz kılınmadan önce fitr sadakası vermeyi emrettiği, zekât farz kılındıktan sonra fitr sadakasını ne emrettiği ne de yasakladığı, müminlerin onu vermeye devam ettikleri belirtilir (Buhârî, "Zekât", 76).

zekâtını devletin görevlilerine vermekten imtina eden birtakım topluluklara savaş açarak onları bu konuda itaate zorlamıştır.

Tevbe Sûresi 103. âyet-i kerimede İslâm Devleti'nin reisine, Müslümanlardan bir nevi gelir vergisi olan zekâtı bizzat alması emredilmektedir. Bu emir zekâtın bizzat devlet tarafından alınarak dağıtılması gerektiğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber döneminde zekât ya bizzat Hz. Peygamberin kendisine ya da onun nezdindeki görevlilere verilmiştir. Asr-ı saadette ve ondan sonraki dönemdeki halifeler devrinde zekâtın tamamen fertlerin kendisi tarafından ilgili hak sahiplerine verildiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Tam tersine zekâtın belli bir zamana kadar devlet kanalıyla toplanıp, dağıtıldığını gösteren rivayet ve deliller mevcuttur.¹⁴ İnsanlar Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde zekâtlarını devlete veriyorlardı. Bunda bir ihtilaf yoktur. Fakat Hz. Osman öldürüldükten sonra ümmet arasında iki ayrı yönetim ortaya çıktı. Hal böyle olunca bazı sahâbe zekâtı devlete vermeye devam ettiler. Bazı sahâbe ise zekâtlarını Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da emrettiği yerlere kendileri vermeyi tercih ettiler.¹⁵

Hz. Osman Dönemi'ne kadar gizli ya da açık tüm malların zekâtı devlet kanalıyla toplanıyordu. Hz. Osman'ın halifeliğinde İslâm Devleti'nin sınırları genişledikçe şahıslar için gelir getirici mallar da arttı. Bundan dolayı ticaret mallarıyla parasal varlıkların tespit edilmesi ve kontrolünün sağlanması zorlaştı. Hz. Osman da bâtinî malların zekâtının hak sahiplerine verilmesini mal sahiplerine bıraktı, dolayısıyla devletin zekâta olan ilişkisi yeni bir tanıma kavuşmuş oldu. Sahâbenin hayatta olanları bu karara itiraz etmeyip bu uygulamayı olumlu karşıladılar.¹⁶

Emevîler Dönemi'nde de zekât devlet tarafından toplanan ve gerekli yerlere dağıtılan bir uygulama olarak devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde zekât vermenin devlete bir itaat sembolü olarak görüldüğü bilinmektedir.

Zekât malları Resûlullah devrinde bizzat kendisinin emri ile toplatılıyordu. Gerek zekâtı alınacak malların tespiti gerek alınacak miktarlar onun tarafından belirleniyor ve uygulanıyordu.¹⁷ Rivayetlere göre Resûlullah zekât konusunda bir talimat yazdırdı ve onu kılıcının yanına koydu. Her gittiği yerde onu yanına alırdı. Bir rivayette geçtiğine göre, vefatından sonra yazdığı bu talimatla amel edilmesini vasiyet etti. Bu talimatta yazılanlar hususunda âlimler ittifak etmiştir. Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Emevîler onunla amel ettiler. Fakihler de aynı görüş üzerinde birleştiler. Bu talimatta her sınıf hayvanın ayrı ayrı zekâtı vardır.¹⁸

Resûlullah ilk iş olarak tayin ettiği âmilleri vasıtasıyla zekâtları toplattı. Önce onları Beytülmâle koydu. Sonra Kur'ân'da gösterilen sekiz sınıftan gerekli gördüklerine dağıttı. Resûlullah Devri ile Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali devirlerinde zekât bu şekilde toplatılmış ve yerine bu şekilde sarf edilmiştir. Bu konuda önemli olan ve dikkatle üzerinde durulması gereken husus, o zamanda Müslümanların zekâtlarını civarlarında bulunan fakir ve muhtaç Müslümanlara değil de doğrudan devletin tayin ettiği memurlar vasıtasıyla devlete yani Beytülmâle vermiş olmalarıdır.¹⁹

Resûlullah Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e veya Hecer'e zekât memuru olarak yolladı. O gittiği yerde kardeşlerin ortak olduğu

bağlarından vergi alırdı. Kardeşlerden Müslüman olandan öşür, müşrikten ise haraç alırdı.²⁰ Nitekim bazı zekât memurları sadece zekât değil aynı zamanda Müslüman olmayan diğer vatandaşların da vergilerini toplama hususunda yetkili idiler.

Zekât memurları, kendilerine verilen talimat ve yetki çerçevesinde zekâtı toplamak ve dağıtmak görevini yerine getiriyorlardı. Zekât memurlarının zekâtın toplanması konusunda dikkatli davranmaları özellikle vurgulanmıştır. Öyle ki Hz. Peygamber: “*Adaletle iş yapan zekât memurunun durumu evine dönünceye kadar Allah yolunda savaşan kimse gibidir.*”²¹ müjdesini vermiş, bununla beraber zekât mükellefinin de zekât memurunun işini yapması konusunda ona yardım etmesi istenmiştir. Resûlullah “*Zekât görevlisi size geldiğinde yanınızdan memnun olarak ayrılın.*”²² diye buyurmuştur.

Zekât memuru malın en kötüsünü almayacağı gibi en iyisini de almaz, orta halli olanı tercih ederdi. Zekâtı gerektiren miktarda mala sahip olan mükellef sene içerisinde aynı nevi mal elde ederse onun da zekâtını verecektir.²³

Hz. Ömer zekât memuru gönderdiği halka mektupla “Gönderdiğim kişiyi dinleyin, ona itaat edin ve adilane bir şekilde vermenizi istediği şeyi verin!” şeklinde hitapta bulunurdu. Fakat Huzeyfe'yi zekât memuru olarak gönderdiğinde “Onu dinleyin, ona itaat edin ve her ne isterse verin!” şeklinde yazmıştı. Huzeyfe Medine'den semer vurulmuş eşeğiyle azığını da yanına alarak çıktı. Medâin'e vardığında halk onu karşıladı. Huzeyfe'nin yiyeceği üzerinde azıcık et bulunan bir kemik parçası ve kuru ekmeği. Huzeyfe halka Ömer'in mektubunu okuyunca onlar da. “Dilediğini iste!” şeklinde karşılık verdiler. O da “Burada kaldığım sürece sadece günlük yiyeceğimi ve eşeğimin yiyeceği samanı vermenizi istiyorum.” dedi. Bu görevi bir süre devam ettirdikten sonra Ömer onu geri çağırdı. Ömer, Huzeyfe'nin gelişini gözetledi ve Medine'ye -daha önce gittiği şekilde iktisadi halinde hiçbir değişiklik olmadan- döndüğünü görünce onu kucakladı ve “Sen benim kardeşimsin, ben de senin kardeşimim.”²⁴ diyerek onu tebrik etti.

Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevîler Dönemi'nde zekâtın toplanması ve dağıtılması işi Hz. Peygamber tarafından belirlenen çerçevede âmiller vasıtasıyla yapılırdı. Bundan dolayı âmiller, zekât organizasyonunun düzgünce yürütülmesi hususunda önemli görevler icra ediyorlardı. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn'in, zekât sisteminin aksamadan yürütülmesi için bazı talimatlar verdikleri bilinmektedir.

1) Zekâtın Toplanmasıyla İlgili Talimatlar Verilmesi

Hz. Peygamber; görevlilerin keyfi davranışlarını önlemek, mükelleflere hak ve sorumluluklarını bildirmek amacıyla tahsildarlarla birlikte zekât oranlarını da içeren talimatname denilebilecek emirnameler göndermiştir. Mesela İslâm dini Arabistan'da süratle yayılmaya başlayınca Debâ'da oturan Ezd kabilesinden bir heyet Medine'ye giderek İslâmiyet'i kabul etmiş, Resûlullah da Huzeyfe b. Yemân'ı kendilerine zekât âmili olarak göndermiş ve ona zekât esaslarını ihtiva eden bir vesika vermiştir. Yemen'e görevlendirdiği Muâz b. Cebel'e, Hz. Ali'ye ve Amr b. Hazm'a da böyle bir talimatname verdiği rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber'in bunların dışında da çeşitli kabilelere zekât

¹⁴Yavuz, İslâm'da Zekât, s.165.

¹⁵Muhammed Revvas Kal'acı, *Mevzuatı Fikhi Abdullah b. Ömer: Asruhu ve Hayatuhu*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1986, s. 365.

¹⁶Yavuz, İslâm'da Zekât, s.165.

¹⁷Ali Özek, “Asr-ı Saadet'te Zekâtın Tatbikatı”, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi Türkiye'de Zekât Potansiyeli*, İslami İlimler Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s.14-20.

¹⁸Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, trc. Ali Özek, Özek Yayınları, İstanbul, 1973, s.132.

¹⁹Özek, “Asr-ı Saadet'te Zekât”, s.17.

²⁰Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvîni İbn Mace, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, trc. Haydar Hatipoğlu. Kahraman Yayınları, İstanbul, s.1982, Hadis No: 6561.

²¹Tirmizî, “Zekât”,18.

²²Tirmizî, “Zekât”,20.

²³Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Kayıtlı Kudûrî Tercümesi*, trc. Ali Arslan- Salah Bilici, Kitabevi, İstanbul, 1968, s.30.

²⁴İbni Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Daru'l-Sadr, Beyrut, 1968, C.4: s.253-254.

hükümlerini içeren ahidnâmeler verdiği veya ulaştırdığı bilinmektedir.²⁵

Resûlullah zekât memurlarına görev yerlerinde işlerini kolaylaştırmak için görevlerine dair vesikalar verirdi. Bu sayede bölge Müslümanları bu vesikalara göre zekât ödemelerini yaparlardı. Aynı şekilde bu sayede zekât memurları da görevlerini kolay yapmış olurlardı. Zekât memuru gittiği yerde mükelleflerin zekât borçlarını ödemeleri için ve Müslümanların ödemesi gereken zekât ile gayrimüslimlerin ödemeleri gereken cizyeyi birbirinden ayırt etmek amacıyla zekât borcu olanları zekâtını ödemesi için çağırırdı.²⁶

Resûlullah; Abdullah b. Revâha, Muâz b. Cebel, Mâlik b. Murâre, Mâlik b. Ubâde, Utbe b. Dinar'ı zekât tahsili için Yemen'e görevlendirdi. Yemenlilerin cizye ve sadakalarını toparlayıp görevli memuruna vermelerini ve görevlilerin de hoşnut edilmiş bir şekilde dönmelerini sağlamalarını emreden bir mektup yazdı.²⁷

2) Zekâtın Toplanma Süreci

a) Zekât Mükelleflerinin Belirlenmesi

Hiz. Peygamber Dönemi'nden itibaren devlet, kimin zekât mükellefi olup olmadığı ile ilgilenmiştir. Bunların kimler olduğu, ne kadar zekât vermesi gerektiği hususunda detaylı bir araştırmanın yapıldığı bilinmektedir. Zekât Müslüman zengininin bizzat kendisi tarafından zekâtın sarf yerlerine harcanmak üzere devlete ödenmek amacıyla verilmiş bir mükellefiyettir.

Zekâtın toplanmasında zekât ödeyecek kişilerin ve ödeyecekleri zekât tutarının daha önceden hesaplanması önemli bir durumdur. Hiz. Peygamber zekât farz kılınmadan önce getirilen sadakaları alarak ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Fakat Medine Dönemi'nde zekâtın farz kılınması, sınırların genişlemeye başlaması ve ekonomik gücün artması neticesinde zekâtın toplanması, korunması ve dağıtılması konusunda bir organizasyonun kurulması ve görevlendirmelerin yapılması gerekiyordu.

Mal varlığının belirli bir miktara ulaşması ve bu malın üzerinden de bir yılın geçmesi zekât mükellefiyeti için gerekli bir durumdur. Fakat tarımsal ürünlerde ürünün üzerinden bir yılın geçmesi gerekmez. Kişi hasatla beraber zekâtını vermesi gerekir.

Zekât sisteminin iyi bir şekilde işlemesi için kişinin zekât mükellefiyet durumunu, zekât borcunu düzgün verip vermediğini takip etmek şarttır. Bu yüzden Hiz. Peygamber Dönemi'nde değişik bölgelerdeki zekât mükelleflerinin tespiti, bazı gelir çeşitlerinin tahmini ve bu zekâtların toplanması için görevliler atanmıştır.²⁸

b) Zekât Toplanacak Malların Belirlenmesi

Resûlullah zekât, oşür (toprak ürünlerinden alınan zekât) ve humus (ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik pay) mallarının belirlenmesi için önceden tahmin yapmış ya da görevli memurlara

bu işi yaptırmıştır. Bu şekilde tahsil edilecek zekâtın bir düzen içinde belli olması gerçekleştirilmiştir. Bu durum sayesinde hem zekât mükellefi hem de devletin zararına olabilecek durumlar önlenmiştir.

Hiz. Peygamber, feth olunan yörelere bazı memurları eğitip zekât tahmini için görevlendirerek tarımsal faaliyet yapan tarla ve bahçelerdeki ürünlerin miktarlarını ve nispetlerini tahmin ettirmiştir.²⁹

Hurma ve üzüm gibi zekâta tâbi olan meyveler yetiştiği zaman devlet başkanı bir tahminci gönderirdi. Tahminci onların meyve mahsullerini tahmin ederdi. Tahmin, ehl-i vukufun (bilirkişi) göz kararı ile "Bu üzümde şu kadar kuru üzüm ve bu hurmadan da şu kadar kuru hurma çıkar." deyip bu miktarı onlara saymasıdır. Bu miktardan oşürün tutarına bakarak onu meyve sahiplerinin üzerine borç kaydederdi. Sonra meyvelerini onlara bırakır; dilediklerini yaparlardı. Meyveler yetiştiği zaman kendilerinden oşür alınır.³⁰ Bu uygulama devletin zekât gelirlerinin önceden hesaplanması ve yıllık bütçe planının yapılması hususunda devlete önemli bir veri sağlamaktadır.

c) Zekât Toplanma Zamanının Belirlenmesi

Zekât toplanma süreçlerinden bir diğeri de zekâtın toplanma zamanının belirlenmesidir. Bu hususta Kur'ân'da Medine Dönemi'nde inen En'am Sûresi'nin 141. âyetinde sadece tarımsal ürünleri kapsayan "hasat zamanı" kavramı geçmektedir.³¹

İslâm'da zekât mükellefiyeti yılda bir keredir. Hiz. Peygamber'in hadislerinde ve sünnetinde zekâtın yılda bir kez toplandığına şahit oluyoruz. Nakit ve ticaret mallarının zekâtının belirlendiği rivayetlerde bu zekâtların yılda bir kez toplanacağı açık bir dille ifade edildiği görülmektedir.³²

Zekâtın yılda bir toplanma şartı devlet içindir. Mükellef kişi dilerse zekât borcunu üzerinden bir yıl geçmesini beklemeden ödeyebilir. Bu hususta nakledilen bir rivayette Hiz. Peygamber'in amcası Abbas'ın zekâtını önceden ödemek istemesine Hiz. Peygamber'in izin verdiğini görüyoruz.³³

Zekât yılın hangi ayında veya hangi zamanda toplanacaktır? Bu, konumuz açısından oldukça önemlidir. Tarım ürünlerinin zekâtı zamanlarda yetişmesiyle zekât toplama vakitleri de farklılık arz edecektir. Bu yüzden her ürünün hasat zamanına göre zekât toplama zamanının olması gerekir. Bazı iklimin uygun olduğu yörelerde yılda birden çok ekim yapılabilir. Bu şekilde yılda birden çok zekât da toplanabilir. Buna rağmen hayvanlarda, madenlerde, ticaret mallarında, nakit paralarda ise sadece yılda bir kez zekât alınabilir.

Zekâtın hangi ayda toplanması gerektiği hususunda hadislerde bazı bilgi ve uygulamalara rastlanılmaktadır. İbn Abbâs'ın naklettiğine göre Resûlullah, muharrem ayında hilali görür görmez Hicret'in 9.

²⁵Cengiz Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hiz. Peygamber ve Raşid Halifeler Dönemi", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s.209.

²⁶Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Basrî Maverdi, *El-Ahkâmü's-Sultaniyye Ve'l-Vilayati'd-Diniyye*, Dâru İbn Kuteybe, Kuveyt, 1989, s.154.

²⁷Ebü Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.291.

²⁸Buhârî, "Zekât", 30; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*, Dâru's-Şa'b, Kahire, 1970, C.1: s.349; İbni Sa'd, *et-Tabakât*, C.4: s.160; Ebü Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.589-675; el-Kettânî Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, Ahmet Özel, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-idâriyye*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, C.1:s.396-400; Hamidullah Muhammed, *İslam Peygamberi: Hayatı v'Ve Faaliyeti (Orijinal Kitap Adı: Le Prophete De l'Islam)*, C. 1-2, trc. Salih Tuğ, 5. Bs. İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993, C.2: s.982.

²⁹Tirmizî, "Zekât", 17; Ebü Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 586-589; el-Kettânî - Özel, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-idâriyye*, C.1: s.399.

³⁰Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, trc. Osman Zeki, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul: t.y., C.1: s.433; İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1980, s. 88.

³¹En'am, 6/141.

³²Tirmizî, "Zekât", 10; İbn Mâce, "Zekât", 5; Ebü Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 512; Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mesbût*, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1324, C.2:s.164; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evtar Şerhi Münteka'l-Ahbar*, Daru İbni'l-Cevzi, Kahire, 1427, C.4: s.157.

³³Tirmizî, "Zekât", 37; Ebü Dâvûd, "Zekât", 21; İbn Mâce, "Zekât", 7.

³⁴En'am, 6/141.

yılında zekât toplamak üzere memurlar göndermiştir.³⁵ Kettânî; Kelâî'den naklen Hz. Peygamber'in, Hicret'in onuncu yılında hacdan dönüp, Medine'ye varınca Hicret'in on birinci yılı muharrem ayı hilalini görünceye kadar beklediğini, hilali görünce çevredeki Arap kabilelerine zekât memurlarını gönderdiğini zikretmekte ve bazılarının da isimlerini vermektedir.³⁶

Hz. Osman halka irad ettiği bir hutbede, ramazan ayını zekât toplama ayı olarak ifade etmiştir. Bunu da "Bu ay sizin için zekât ödeme ayımızdır." cümlesi ile dile getirmiştir. Orada hazır olan sahabiden hiçbiri bu duruma itiraz etmemiştir.³⁷ Kâsânî'ye göre buna karşı çıkılmaması bu hususa görüş birliği olduğunu gösterir. Buradan anlaşıldığına göre altın, gümüş, para ve ticaret mallarının zekâtlarının tahsili ramazan ayında ve ay yılına göre yapılmaktadır.³⁸

d) Zekât Toplamak için Memurlar Görevlendirilmesi

Hz. Peygamber zekât toplamak için hâkim olunan bölgelere merkezden zekât memurları gönderdiği gibi kendi bölgelerinden de memurlar görevlendirerek zekâtı toplattı. Aynı uygulama Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevîler Dönemi'nde de bu şekilde devam etti.

Zekât memurlarının düzenli olarak gönderilmesi Hicret'in dokuzuncu yılında başlamıştır. Mekke'nin fethinden sonra insanlar akın akın Allah'ın dinine girmişlerdi. Müslüman olan kabilelere zekât memurları gönderildiği gibi zekât konusunda sorun çıkarılan ve itaat noktasında sıkıntılı olan bölgelere de seriyyeler gönderilmiştir. Resûlullah emirlerini ve âmillerini sadakaları almak üzere İslâm'ın ayak bastığı bütün beldelelere göndermiştir. Bu görevliler sadakaları toplanan bölgede dağıtıp, kalan sadakaları ve cizyelerin tamamını ona getiriyorlardı.³⁹

e) Toplanan Zekâtın Merkezi Nakli

Zekât gelirlerinin devlet merkezine nakli önemli bir husustur. Zekâtın yerinde dağıtımını emreden birçok hadis vardır. Bunlara ilaveten aynı olarak tahsil edilen zekâtın Medine'ye naklinin hem güçlük ve masraf hem de -özellikle Hz. Peygamber Devri için- emniyet sorunu doğuracağı da düşünüldüğünde hâssaten merkeze uzak bölgelerde yerinde dağıtımın yeğlenmesi gerekirdi. Ancak muhtemelen bilhassa gelirlerin düşük ve ihtiyaçların fazla olduğu ilk zamanlar ile bütçenin tükendiği genel seferberlik dönemlerinde toplanan zekâtın Medine'ye nakli bir politika olarak benimsenmiş görünmektedir.

Mesela Hayber ile Dümetülcendel arasındaki topraklarda yaşayan Tay kabilesinin Reisi Adî b. Hâtim zekâtlarını uzaklığına rağmen Medine'ye götürerek Hz. Peygamber ve ashabını sevindirmiştir.⁴⁰ Benî Temîm kabilesinden toplanan zekâtlar geldiğinde Resûlullah, "Bunlar kavminin zekâtlarıdır."⁴¹ diyerek memnuniyetini ve sevincini ifade etmiştir.

Hz. Peygamber Bahreyn Reisi Münzir b. Saba'nın nezdindeki Âmili Alâ b. Hadramî'ye⁴² gönderdiği bir yazıda zekâtın onların zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılmasını buyurmuşken⁴³ H. 9. yılda Tebük Seferi hazırlıklarına başlanıldığında yeni bir emirname ile toplayabildiği sadaka ve uşûru elçileri Kudâme ve Ebû Hureyre aracılığıyla Medine'ye ulaştırmasını istemiştir.⁴⁴ Muâz b. Cebel 9 Rebiülâhîr (Temmuz-Ağustos 630) tarihlerinde görevlendirildiği Yukarı Yemen'de zekâtı arpa ve mısır gibi hacimli mallar yerine nispeten yükte hafif pahada ağır olup muhacirlerin ihtiyaçlarına daha uygun düşen tekstil ürünleri cinsinden tahsil etmeyi tercih etmiştir.⁴⁵ Bu da bize gösteriyor ki zekâtın tahsilinde ve merkeze celbinde olağanüstü durumlarda değişik uygulamalar söz konusudur. Yani ihtiyaca göre esnek davranılmaktadır.

Halife Ebû Bekir Devri'nde de zekâtın merkeze gönderildiğini gösteren örnekler az değildir. Mesela Benî Temîm kabilesinin bir yıl Medine'ye ulaştırdığı zekât develerinin sayısı 700 gibi küçümsenmeyecek bir rakamdır. Tay kabilesi de Ridde Savaşları sırasında zekât gelirlerini merkeze göndermiştir. Bahreyn'den Hz. Ebû Bekir Devri'nde Medine'ye zekât aktarımı devam etmiştir.⁴⁶

Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir devirlerinde zekât gelirlerini Medine'ye gönderenler Hz. Ömer zamanında da gelir fazlasını merkeze aktarmayı sürdürmüşlerdir. Mesela Bahreyn Valisi Ebû Hureyre 500 bin, Ebû Musa el-Eş'arî bir milyon dirhem getirmiştir.⁴⁷ Hz. Ömer (ra.) Arabistan'da hüküm süren kıtlığın ardından gönderdiği zekât memurlarına ertelenenler ile birlikte iki yıllık tahsilatın yarısını Medine'ye getirmelerini emretmiştir.⁴⁸ Ayrıca Hz. Ali'nin zekâtın nakli konusundaki bir talimatında da toplanan zekâtın merkeze gönderilenlerin nasıl gönderilmesi gerektiği de açıkça ifade edilmektedir.⁴⁹ Bu da bize gösteriyor ki zekâtın toplandığı bölgede harcandığı gibi o bölgenin dışına ve devlet merkezine gönderildiği de tarihî bir gerçektir.

⁴²Hz. Peygamber el-Alâ b. Abdillâh b. İmâd el-Hadramî'yi İslâmîyet'i tebliğ etmek, zekât, sadaka ve cizye toplamak üzere 630 yılında Bahreyn ve Uman'a gönderdi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde de Bahreyn valiliğine devam eden el-Hadramî'ye [Bk. Ahmet ÖNKAL "Alâ b. Hadramî", DİA, C. II, İstanbul, 1989, s. 310.] Hz. Peygamber gönderdiği mektupta şöyle yazdı: *-Allah'a hamdeden sonra- "Bilmiş ol ki el-Münzir b. Sâvâ'nın yanında birikmiş olan cizyeleri almak üzere bir elçi gönderdim. Cizyeleri acele getirmelerini sağla. Ayrıca senin yanında birikmiş olan zekât ve öşürleri de onunla gönder. Vesselam."* [İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, C. 1, s. 311.] *Bu mektubun içeriğine baktığımızda Hz. Peygamber'in toplanan cizyeleri Medine'ye istediği gibi valinin yanında birikmiş zekât ve öşürleri de Medine'ye istediğini görüyoruz. Bu bilgiden toplanan zekât malları ile ilgili iki çıkarımda bulunabiliriz. Birincisi, toplanan zekât mallarının hepsi o bölgenin fakirlerine dağıtılarak bitirilmiyor ve biriktiriliyor. İkincisi de biriken zekât mallarının bir kısmı devlet merkezine yani Medine'ye sevk ediliyor. Bu malların sevk edilmesi de bizzat Hz. Peygamber tarafından isteniyor.*

⁴³İbn Sa'd, et-Tabakât, C.1: s. 276.

⁴⁴İbn Sa'd, et-Tabakât, C.1: s. 276.

⁴⁵Buhârî, "Zekât", 32; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.466.

⁴⁶Buhârî, "Şahadet", 27; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s.45.

⁴⁷Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.472; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 48-50.

⁴⁸Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.472; Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Dönemi", s.209.

⁴⁹Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî el-Müsevî el-Alevî, *Nehcü'l-belâğa: Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, s. 271-272. (*Nehcü'l-belâğa* Hz. Ali'nin konuşmaları, mektupları, öğütleri, vasiyetleri, emirleri ve hikmetli sözlerine dair bir derlemedir. Eserin Şerîf er-Radî'ye ait olduğu hemen kesin şekilde biliniyorsa da kardeşi Şerîf el-Murtazâ'ya da nispet edilmektedir.) Mustafa Özel, "Şerîf er-Radî" DİA, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s. 4-5; Radî, *Nehcü'l-belâğa*, s. 380-382.

³⁵İbn Sa'd, et-Tabakât, C.2: s. 160.

³⁶el-Kettânî - Özel, *Hz. Peygamber'in Yönetim*, s.396.

³⁷el-Kâsânî Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'ü'l-Şerâ'î' fi tertîbi's-Şerâ'î'*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut: 1997, C.2: s.6; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.59.

³⁸Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş = Initiation a l'İslam*, trc. Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 318.

³⁹Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm Tercümesi*, trc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul, s.1985, C.4: s.340.

⁴⁰Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", s. 196.

⁴¹İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye = Büyük İslâm Tarihi*, trc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, C.5: s. 137.

B. Zekât Mallarının Muhafazası

Müslümanların nisâb miktarına ulaşan mallarından ne kadar zekât alınması gerektiği ve toplanma zamanı belirlenmiş ve zekâtın düzenli olarak toplanması için zekât memurları görevlendirilmiştir. Görevlilerin topladığı zekât malları kaydedilip, korunarak Allah'ın Kur'an'da belirlediği zümrelere tevzi edilmiştir. Hz. Peygamber tarafından zekât uygulamalarında oluşacak aksilikler titizlikle takip edilmiş, mükelleflerin ve hak sahiplerinin haksızlığa uğramasının önüne geçilmiştir.⁵⁰

Hz. Peygamber: “Ben kendiliğimden size ne bir şey veririm ne de sizi bir şeyden mahrum bırakırım. Ben ancak size bir hazinedarım, sadece emredilen yerlere harcarım.”⁵¹ diye buyurmuştur. Bilal-i Habeşî, Hz. Peygamber'e getirilen zekât ve sadakaları muhafaza etmek ve Resûlullah'ın emrine göre dağıtmakla görevli kılınmıştır.⁵² Ebû Hureyre de fitr sadakalarını muhafaza etmek için tayin edilmiştir.⁵³ Bu rivayetler bize gösteriyor ki Hz. Peygamber zekât mallarının korunmasına ve ihtiyaç sahiplerine hızlıca ulaştırmaya özen gösteriyordu. Şimdi toplanan bu zekât mallarının ihtiyaç sahiplerine dağıtılana kadar nasıl korunduğuna bakalım.

1. Zekât Mallarının Kaydedilmesi

Hiç kuşkusuz zekât mallarının korunmasında ilk aşama onların kayıt altına alınmasıdır. Resûlullah Devri'nde zekât işlerine bakan, giren-çikan zekâtları kaydeden bir divan yani gelen-giden zekâtların yazıldığı bir defter bulunup bulunmadığı hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye'ye göre divan mevcut değildir.⁵⁴ Kudai'nin tarih kitabı ‘*Uyûnü'l-ma'ârif*'teki rivayetine dayanan Kalkaşendî, divanın var olduğunu söyler.⁵⁵ *Târih-i Taberî*'de de zekât mallarını yazmakla görevli Hz. Peygamber'in bir kâtibinin olduğu kaydedilmektedir.⁵⁶

Hz. Peygamber işlerin yürütülmesinde yazılı belgelere önem vermiş ve bunlar için hususi yazıcılar görevlendirmiştir. Nitekim Kur'an'ı yazdırmış, yazılı olarak ilk nüfus sayım işini yaptırmış, ilk anayasa sayılacak düsturları yazıyla düzenlemiş ve özel kâtipleriyle bütün antlaşmaları yazıyla kayda geçirmeye özen göstermiştir.⁵⁷ Dolayısıyla gelen zekât mallarının kaydedilmesi de kuvvetle muhtemel bir durumdur.

Hz. Peygamber'in bazı zekât kâtiplerinin isimlerinin kaynaklarda zikredilmiş olmasından hareketle Beytülmal Divanı'nın da basit şekliyle Hz. Peygamber Dönemi'nde kurulduğu görüşü⁵⁸ savunulmaktadır. Cengiz Kallek'e göre geç dönem kaynaklarında rastlanılan Zübeyr b. Avvâm, Cehm b. Salt'ın zekât gelirlerini ve mürtezakalarını yazdığı şeklindeki iddia ihtiyatla karşılanmalıdır. Belki de bunların görevi zekâtlarla ilgili emirâmeleri yazmaktan ibarettir. Beytülmal Divanı'nın İslâm tarihi içinde ulaştığı gelişmiş

yapılarla kıyaslandığı takdirde basit şekliyle Hz. Ömer Dönemi'nde ortaya çıktığında ise şüphe yoktur.⁵⁹

Hz. Ömer Dönemi'nde Ebû Hureyre'nin Bahreyn'den getirdiği fey gelirlerinin çok olması ve paylaşılmasında sıkıntı çekilince bunun kayıt altına alınmasına ihtiyaç hissedildi. Çevre devletler olan İran ve Bizans müesseseleri örnek alınarak ganimet ve fey gelirlerini kayda geçirmek için Divan teşkilatı tesis edilmiştir.⁶⁰ “Divanü'z-Zekât” adında bir müessesenin Hz. Ömer zamanında kurulduğunu iddia eden bazı araştırmacılar mevcuttur.⁶¹ ancak bu isabetli değildir; Hz. Ömer zamanında kurulan genel anlamda “Divan” müessesesidir. Emevî ve Abbâsî devletlerinde bu müessese daha da gelişmiş ve Divanü's-Sadakat gibi bölümlere ayrılmıştır.⁶² Muhtemeldir ki Hz. Ömer ve diğer Hulefâ-yı Râşidîn dönemlerinde de Resûlullah Devri'nde olduğu üzere zekât gelirlerinin tamamına yakını çok bekletilmeksizin muhtaçlara veriliyordu; bundan dolayı gelirlerin kaydedilmesine çok da gerek kalmıyordu. Dolayısıyla Divan teşkilatının fey ve ganimetlerin toplanıp, muhafaza edilmesi ve tevzi edilmesi maksadıyla tesis edildiği denilebilir.⁶³

2. Zekât Mallarının Zekât Beytülmalinde Muhafazası

Toplanan zekât malları önce belli bir yerde veya bir binada korunuyordu.⁶⁴ İslâm dinini yaymak maksadıyla gerçekleştirilen fetihler neticesinde İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ile birlikte devletin zenginleştiğine ve gelirlerin arttığına tanık olmaktadır. Bu husus, Beytülmal'in kurulmasını ve bu sayede devlet gelirlerinin bir teşkilatla toplanıp, yönetilmesini sağlamıştır. Devlet maddesine delate eden beytülmal, devletin hazinesini ve mali idaresini ifade ettiği gibi bu işlerin yürütüldüğü binaya da verilen ad olmuştur.⁶⁵

İlk İslâm devletlerinde Müslümanların hukuku bahis konusu olan Beytülmalî'l-müslimîn ile halifenin özel bütçesi olan Beytülmalî'l-hassa olmak üzere iki ayrı Beytülmal var olmuştur. Her ne kadar ayrı iki birim olarak gözüksede de uygulamada her daim birbirine karıştığı noktalar olmuştur.⁶⁶

Zekât Beytülmalinin iktisadî bir teşkilat ve fizikî bir mekân olarak mevcudiyeti Hz. Peygamber'in Medine Dönemi'ne değin vardırılabilir. Resûlullah Hicret'ten önce yapılan bağışları bizzat veya sahâbesi aracılığıyla belirli bir düzen içinde muhtaçlara dağıtmıştır. Bununla beraber o devirde ortalıkta henüz bir İslâm Devleti de Hazine kurumu da bulunmadığı gibi zekât mükellefiyeti dahi yoktur. Genel geçer kanaate göre zekât mükellefiyeti Medine Dönemi'nin ikinci yılında öncelikle fakir muhacirleri maddi sıkıntıdan kurtarmak amacıyla vazedilmiş, böylece devlet ilk defa bu tarihten itibaren söz konusu gelirleri mükelleflerden toplatıp dağıtmaya başlamıştır. Zekât gelirlerinin varlığı, ilgili kurumun -henüz Beytülmal adını almamakla beraber- temellerinin Hz. Peygamber tarafından

⁵⁰Mehmet Erkal, “Âmil”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, s.59.

⁵¹Ebû Dâvûd, “Harâc-İmâret”, 12.

⁵²Takiyy el-Din Ebu el-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdi'l-Kadir el-Şafîî Makrizî, *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'r-Resûl Min el-Ebnâ ve'l-Ahvâl*, t.y., 4:254.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.2: s. 982.

⁵³el-Kettânî - Özel, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, C.1: s. 411.

⁵⁴Ebü'l Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *es-Siyasetü'ş-Şer'iyye fi İslahi'r-Rai ve'r-Raiyye*, Vezaretü'ş-Şuunî'l-İslâmiyye ve'l-evkaf, Suudi Arabistan, 1418, s. 42.

⁵⁵İbn Teymiyye, *es-Siyasetü'ş-Şer'iyye*, s.42.

⁵⁶Ebü Cafer Muhammed b. Cerirü't Taberî, *Târih-i Taberî*, trc. Faruk Gürtunca, Sağlam Yaymevi, İstanbul, 2007, C.3: s.316.

⁵⁷Celal Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yaymevi, İstanbul, 1984, s.61; Yahya Demirhan, *Hz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, 2006), s.53.

⁵⁸Ebü'l Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, el-Müessesetü'l-Mısıriyyetü'l-Amme, Kahire: 1963, C.1: s. 91.

⁵⁹Kallek, “Zekâtın Müesseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Dönemi”, s.205.

⁶⁰Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, Beyrut, 1391, C.5: s.452; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrut, 1988, s.432; İbn Teymiyye, *es-Siyasetü'ş-Şer'iyye*, s.35; Hişam İbrahim Mahmud, “Mukaddime”, *Telhişü'l-edille li-kavâ'idü't-tevhîd* Dârü's-Selâm, Kahire, s.1431, C.1: s.314; Muhammed Ömer el-Hâcî, *el-Mesiretü't-tarihîyye li-tatbiki'z-zekât*, Dârü'n-Nur, Dimaşk, 1996, s.285.

⁶¹el-Hâcî, *el-Mesiret*, s.285.

⁶²*Târihu Bağdad*, Beyrut, 142, C.16: s.282; Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dimaşk*, Beyrut, 1415, C.8:s.270.

⁶³Mehmet Boynukalın, “Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı Kurumsal Tecrübeler (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, ed. İsmail Kurt, 1. Bs. İstanbul, 2020, s.98.

⁶⁴Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.2: s.983.

⁶⁵Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, s.76-82.

⁶⁶Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, s.77.

atıldığına göstergelerinden biridir.⁶⁷ Nakdi zekâtın geçici olarak onun evinde muhafaza edilip çok kısa sürede dağıtıldığı bilinmektedir. O dönemde bu tür gelirlerin bekletilmeksizin tevzisi kaçınılmazdı. Çünkü zekât gelirleri sınırlı ve muhtaçların sayısı çoktu. Öyle ki acil ihtiyaç sebebiyle Abbas b. Abdülmuttalib gibi bazı mükelleflerden bir sonraki yılın zekâtı dahi tahakkukundan önce tahsil edilmişti.⁶⁸

Hiz. Ömer zamanında toprakların genişlemesi neticesinde zekât gelirleri artmıştı. Hiz. Ömer muhtaçların ihtiyaçlarının tam giderilmesini ve kalan zekât mallarının tamamının ise muhtaçlara verilmeyip, ihtiyaç fazlasını Hazineye koyma fikrini ashap ile paylaştı bunun üzerine Hiz. Ali kendisine Hiz. Peygamber'in uygulamasını örnek alıp onun gibi uygulamasını önermesi neticesinde bu fikrinden caymıştı.⁶⁹

Hiz. Ömer İslâm Devleti'nin teşkilat yapısını bir sisteme oturttu. Bu durum zekâtı toplayıp dağıtma işini organize eden zekât müessesini de aynı şekilde olumlu manada etkiledi. Bu müessese zekâtı sadece yerleşik milletlerden toplamıyor, yol kenarlarına merkezler yerleştirerek ticaret kervanlarından da topluyordu. Bu uygulama Hiz. Ömer Dönemi'yle sınırlı olmayıp Emevîler döneminde devam etmiştir. Öyle ki Şam'da zekât müessesesi dahilinde bir yatırım bölümü oluşturulmuş ve Halife Ömer b. Abdülaziz pek çok vergi reformu yapmış ve resmî bir zekât ofisi (Dîvânü's-Sadaka) kurmuştu.⁷⁰ Bu merkezlerde zekât malları kayıt altına alınıp hak sahiplerine dağıtılmaya kadar muhafaza ediliyordu. Emevîler Dönemi'nde şehirlerin belli yerlerine kurulan bu zekât evlerinde toplanan zekâtlar muhafaza edilmiş ve hak sahiplerine zekâtların ulaşmasında kolaylıklar sağlanmıştı.

İlk zamanlarda zekât miktarı sonraki yıllara göre az olduğu için zekâtın toplanması ve dağıtılması daha kolay idi. Sınırların genişleyip zekât mallarının artması ile bazı sıkıntıların yaşanması muhakkaktır. Halifenin tasarrufunda olan zekât gelirlerinin dışında devletin başka gelirlerinin olmasıyla beraber zekât ile diğer gelirlerin Beytülmâlde muhafaza edildiğini ancak birbirlerine karıştırılmadığını anlıyoruz.

3. Zekât Hayvanlarının Korularda Muhafazası

Hayvan sürüleri üzerinden alınan zekât malları ihtiyaç sahiplerine ulaştırılana kadar devlete ait otlaklarda muhafaza ediliyordu.⁷¹ Zekât hayvanlarının yayıldığı bu koruların (himâ) zekât hayvanlarına yahut devlete ait hayvanlara tahsis edilmesi, ilk dönemlerden beri gerekli olan bir ihtiyaçtı. Öyle ki Resûlullah Müslümanların savaşta kullandıkları atlar için ve hemen dağıtılmayan zekât hayvanları için Medine'ye Akîk istikametinden 20 fersah mesafedeki Nakî mevkinde bir kuru tahsis etmiştir.⁷² Bu dönemde Ebû Zer el-Gıfârî Mekke yolu üzerinde Medine'ye 3 mil uzaklıktaki Rebeze'de zekât davalarını otlatmakla görevlendirilmiştir. Bu otlaklardaki devlete ait hayvan sürüleri bazen düşman baskını ve yağmalamalarına da maruz kalmıştır. Yesâr'ın da Benî Ureyne'ye mensup bir grup

eşkiya tarafından görevi başında öldürülene kadar zekât develerine çobanlık yaptığı bilinmektedir.⁷³

C. Zekâtın Dağıtılması

Devlete teslim edilen zekât malları kullanım açısından idarecilerin inisiyatifine bırakılmamış, nasıl harcanması gerektiği bizatihi ilahî irade tarafından belirlenip sınırlandırılmıştır. Nitekim Hiz. Peygamber'den zekât isteyen bir kimseyi konu edinen hadis-i şerifte Hiz. Peygamber'in zekât verilecek kimselerin bizatihi Allah tarafından belirlendiği ve bu hususun ne Peygamber'in ne başka bir kimsenin inisiyatifine bırakılmadığı şöyle aktarılmaktadır: "Resûlullah'a gelip biat ettim. O sırada bir adam gelerek 'Bana sadakadan ver!' dedi. Resûlullah, adama 'Allah, sadakalar hususunda ne herhangi bir peygambere ne de bir başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı, hükmü bizzat kendisi verdi ve sadakaları sekiz hisseye ayırdı. Eğer sen bunlardan birine gidersen senin hakkını derhâl sana veririm.' buyurdu."⁷⁴

Asr-ı Saadet'te münafıklar Peygamber Efendimiz'in dağıttığı zekât hakkında ileri geri konuşmuşlardı. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onlardan sadakaların (zekât gelirleri) taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler. Hâlbuki Allah ve Resûlünün verdiği razi olup, 'Bize Allah yeter, Allah da Resûlü de bize lütuf ve kereminden yine verir. Doğrusu biz yalnız Allah'tan umarız.' deselerdi daha iyi olurdu."⁷⁵ Cenâb-ı Allah Müslümanların tümüne zekâtın nerelere verilmesi gerektiğini açıklamıştır ki hiçbir münafık bu konuda dedikodu yapıp zihinleri bulandıramasın ve her müminin kalbi de yatışsın. Yüce Allah toplumda sosyal dayanışmayı tam olarak gerçekleştirecek şekilde zekâtın hak sahiplerini belirlemiştir.⁷⁶ Dolayısıyla zekâtın harcanacağı yerlerin nereler olduğunu yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de sekiz sınıf olarak belirlemiştir. Bu durum zekâtın bir müessesesi olarak kurallarını Kur'an'dan aldığı ve birtakım kurallar çerçevesinde ifa edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Nitekim Tevbe Süresi'nin 103. âyetinde "Onların mallarından sadaka al." buyurularak zekâtın bizzat Peygamber eliyle alınmasını, aşağıda aktarılan Tevbe Süresi 60. âyetiyle de alınan zekâtın nasıl sarf edileceğini Allah (cc) belirlemiştir.

"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."⁷⁷

Bu âyette zekât ibadetinin farz oluşu, kapsamı ve mükelleflerinden bahsedilmemiş, sadece zekâtın sarf yerleri yani harcama alanları zikredilmiştir. Bu âyette Müslümanlara zekât mallarının harcama yerleri ayrı ayrı bildirilmekle beraber zekâtın Resûlullah tarafından gelişigüzel dağıtılmadığına işaret edilmektedir.⁷⁸

Zekât verme hususunda Allah Resûlü'nün uygulaması şöyle idi: Bir adamın zekât almayı hak ettiğini bildiğinde ona zekât verirdi. Durumunu kesin olarak bilmediği kimse zekât isteyince onun iyi bir kazancı ve yeterli bir zenginliği olmadığını kesinkes öğrendikten

⁶⁷Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci", 195-224.

⁶⁸Müslim, "Zekât", 11; Nesâî, "Zekât", 15; Ebû'l Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995) - Medenîi thk. Abdullah Hâşim Yemânî, *es-Sünen*, Dârü'l-Mârifet, Beyrut, 1966, "Zekât", 17; es-San'ânî, *el-Musanef*, 4: 86.

⁶⁹Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûni, Beyrut, y.y., 1405/1985, C.2: s.128.

⁷⁰A. Singer, *The poor and the needy. In: Charity in İslâmîc So- cieties.*, Cambridge University Press, Cambridge: 2008, s. 146-175.

⁷¹Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.2: s.983.

⁷²İbni Sa'd, *et-Tabakât*, C.4: s.284.

⁷³Buhârî, "Zekât", 67; Müslim, "Kasâme", 9-14; İbn Mâce, "Hudud", 20; Tirmizî, "Ebvâbu't-tahâre", 55; Nesâî, "Taharet", 191; Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci", s.200.

⁷⁴Ebû Dâvûd, "Zekât", 23.

⁷⁵Tevbe, 9/58-59.

⁷⁶Muhammed Ebû Zehra, *Son Peygamber Hiz. Muhammed*, trc. Mehmet Keskin, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1993, s.367.

⁷⁷Tevbe, 9/60.

⁷⁸Hayrettin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, C.3: s.24.

sonra zekât verirdi.⁷⁹ Zekâtın harcanmasıyla ilgili uygulamadaki genel hususlar; ihtiyaç sahiplerinin tespiti, zekâtın toplandığı yerde dağıtılması, verilecek zekât miktarında belirli bir sınırın olmaması ve zekât alabileceklere değişken ölçütler kullanılması şeklinde sıralanabilir.

Zekât malları, Kur'an'ın belirlediği⁸⁰ sınıflara halifenin sorumluluk ve yönetiminde sarf edilmekteydi. Toplanan zekât mallarının toplandığı yerde dağıtılması Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren uygulanan bir durumdur. Hatta bu konuyla ilgili Ebû Cuhayfe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in zekât memuru bize gelerek zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize dağıttı. Ben yetim bir çocuktum. Bana da bacakları uzun, genç bir dişi deve vermişti."⁸¹

Hz. Peygamber zekâtın harcanmasında dikkatli olduğu gibi Hulefâ-yı Râşidîn de aynı dikkat ve titizlikle bu görevi yerine getirmişlerdir. Hz. Ali, Hz. Ömer'in halifeliğinde zekâtın tümünün bekletilmeden dağıtılması gerektiği şeklinde beyan ettiği görüşünü kendi halifelik döneminde de uygulamıştır. Nitekim Beytülmâldeki zekâtları ve başka gelirleri hak sahiplerine verir ve onlardan bir şey bırakmazdı. Tüm malları dağıttıktan sonra Beytülmâlde namaz kılıp, dua eder ve iki kişiyi Beytülmâldeki malları hak sahiplerine verdiği dair şahit kılardı.⁸²

Emevîler Dönemi'nde zekâtın harcanmasıyla ilgili uygulanan esasların anlaşılması açısından da Ebû Ubeyd'in rivayeti önemlidir. Bu rivayete göre Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz zekâtın sarf yerleri hakkında şu talimatnâme-yi yazmıştır:

*"Zekâtın hisse ve sarf yerleri şöyledir: Zekât sekiz paydır. Bir hisse fakirlerin, bir hisse miskinlerin, bir hisse âmillerin, bir hisse müellefe-i kulübün, bir hisse kölelerin, bir hisse borçluların, bir hisse Allah yolunda savaşanların ve bir hisse de yolcuların hakkıdır."*⁸³

Halife toplanan zekâtın öncelikle toplandığı yerde dağıtılması hususunda âmillerine: "Zekâtın yarısını (yerinde) harcayın. Yarısını da bana gönderin." diye talimat vermiştir. Râvinin aktardığına göre o ertesi yıl zekâtın tamamının yerinde taksimini emretmiştir.⁸⁴

Ebû Ubeyd zekâtın sarf yeri hakkında Müslüman yöneticilerin yaygın olan tasarruflarını şöyle açıklar: "Zekât hayvanların sulandığı su ehline taksim edilir. Burada ehil kimse yoksa mal sahibi en yakın su bölgesine bakar. Burada bulduğu ehil kimselere zekâtı taksim eder. Burada da bulamazsa yakınlık derecesine göre sonraki bölgelere bakar."⁸⁵ Anlaşıldığına göre toplanan zekâtların tümünün toplandığı bölge halkından zekât almaya hakkı olanlara dağıtılması genel kaideydi. Eğer zekât dağıtılacak biri bulunmazsa o vakit bu yöreye yakın olan bölge halkının durumu göz önünde

bulundurulacak dağıtım yapılması, şayet burada da zekât verilecek kimse bulunamazsa her zaman yakınlık durumu göz önünde bulundurulacak zekât tevzii yapılırdı.⁸⁶

Müellefe-i kulüb Kur'an'da zekât malından verilen zümrelerden biri olarak zikredilmiştir. Ebû Ubeyd'in nakline göre: "Müellefe-i kulüb, Resûlullah'ın atiyelerle göntüllerini yumuşatmak istediği Uyeyne b. Hısn ve maiyetindekilerle Akra b. Hâbis gibi kişilerdir."⁸⁷ Bu gruba mensup kimseler hakkındaki uygulamalar tarihî dönemlerde farklılıklar arz etmektedir. Nitekim Hz. Ömer, Müslümanların artık yeterince güç kazandığını, içlerindeki münafıklardan ve düşmanlarından çekinmelerine gerek kalmadığını söyleyerek müellefe-i kulüba zekât vermemiştir.⁸⁸ Ancak İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Hailife Ömer b. Abdülaziz, bazı durumlarda müellefe-i kulüba (kalbi İslâm'a ısındırılmak istenen kişilere) zekât malından vermiştir. Öyle ki Bıtrık'a (Patrik) kalbini İslâm'a ısındırmak maksadıyla zekât malından ödeme yapmıştır.⁸⁹

Emevîler Devri'nde toplanan bazı zekâtlardan, maaşların ödenmek istenmesiyle ilgili de rivayetler vardır. Mervân b. Hakem (Medine Valisi) minbere çıkıp "Halife Muaviye'nin kendisine halkın hakkı olan tahsisatın eksiksiz ödenmesini emrettiğini" söylemiş. Bu hususta bizzat kendisinin de bir çaba içerisinde olduğunu fakat şu anki ödenecek atyeyelerin yüz bin dirhem eksik olduğundan bu ödemenin, Halife'nin talimatı ile Yemen'den gelecek olan zekât mallarıyla tamamlanacağını bildirmişti. Orada toplanan insanlar: "Hayır, Allah'a yemin ederiz ki ondan (zekâttan) tek bir dirhem almayacağız. Başkasına ait bir hakkı hiç alır mıyız? Yemen'den gelecek mallar zekâttır. Zekât ise öksüz ve yoksulların hakkıdır. Hâlbuki bizim tahsisatımız cizye ve fey mallarından verilmektedir. O hâlde Muaviye'ye yaz, tahsisatımızın kalan bölümünü ivedilikle göndersin." diye itiraz etmişler. Bu durum karşısında Vali Mervân, Medine halkının karşı çıkışlarını Başkent Şam'a haber vermiş; Bunun üzerine de Muaviye duruma hak vererek atiyeye ödemelerinin eksik olan miktarını başkentten Medine'ye yollamıştır. Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla zaman zaman devletin halka ödemesi gereken maaşları tamamlamada zekât gelirlerinden faydalanılmıştır. Fakat Medine halkı bu uygulamayı kabullenmeyip karşı çıkmış ve neticede itirazları da karşılık bularak istediklerini elde etmişlerdir.

Muaviye Dönemi'nde olduğu gibi Hişam b. Abdülmelik zamanında da Medinelerin atyeyelerinin zekât malları ile ödenmesi istenmiş fakat halkın buna yine itiraz etmesiyle atyeyelerin zekât malından ödenmesi engellenmiştir. Durumun bilgisi Halife Hişam b. Abdülmelik'e ulaştırıldığında atalarının zekât mallarından verilmemesini, tamamının fey gelirlerinden ödenmesini ve gerekli tedbirlerin de buna göre dikkat edilerek alınmasını emretmiştir.⁹⁰

Emevî Halifesi Hişam Dönemi'nde zekât mallarından borçluların borcunun ödenmesine karşılık ilgili zekât görevlisinin daha sonra bu uygulamasından dolayı hesaba çekildiğine ve bu yüzden de hapis cezasına uğratıldığına da şahit olmaktadır.⁹¹

Hişam Dönemi'nde meydana gelen bu olaya karşılık Halife Ömer b. Abdülaziz yöneticilerine ve zekât memurlarına zekât almayı hak

⁷⁹Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâi ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyım el-Cevzî, *Zâdü'l Meâd fi Hedyi'l-İbâd*, trc. Abdî Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul., 1989, C.2:s.57. Sahih isnatlı bir hadiste rivayet edildiğine göre Resûlullah Veda Haccı'nda sadaka bölüştürürken iki kişi yanına gitmişler. Resûlullah onlara dönerek şöyle buyurmuş: Eğer istiyorsanız size de vereyim. Fakat zengin olanın ve iyi bir kazancı olanın bu sadakada payı yoktur. Ebû Dâvûd, [Hadis No: 1633].

⁸⁰ "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir." (Tevbe 9/60).

⁸¹Tirmizî, "Zekât", 21.

⁸²Şihabuddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metalibu'l-Âliye bi-zevaidi'l-mesaniidi's-semaniye* 1419, Riyat, C.10: s.34; el-Hâcî, *el-Mesiret*, s.331.

⁸³Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.543.

⁸⁴Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.555.

⁸⁵Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.555.

⁸⁶Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâseş-Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm = Mevsuatü'l-İmam eş-Şâfiî*, - thk. Ali Muhammed, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 2001, C.2:s.61.

⁸⁷Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.565.

⁸⁸el-Beyhakî el-Beyhakî Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, Haydarabad, 1344, C.7:s.20.

⁸⁹İbni Sa'd, *et-Tabakât*, C.7: s.344; "Müellefe-i Kulüb", *DİA* (Ankara, 2020).s.475-476.

⁹⁰İbni Sa'd, *et-Tabakât*, C7:s. 400.

⁹¹Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1417, C.10: s.226-228.

eden borçluların borçlarının zekâtla ödenmesi talimatını vermiştir. Kendisine: “Bir kimsenin evi, hizmetçisi, atı ve malı olduğu hâlde kendisinin borçlu olduğunu tespit ediyoruz.” diye sorulunca Ömer b. Abdülaziz: “Elbette ki Müslüman kimsenin barınacağı bir evi, işlerinde kendisine yardım edecek bir hizmetçisi, üzerinde cihad edeceği bir atı ve evinde (geçimine yarayacak) malı olması gerekir. Evet, böylesi kimsenin borcunu da ödeyin. Zira o borçludur.”⁹² şeklinde cevap vermiştir. Bu durumdan anlaşıldığına göre Ömer b. Abdülaziz aslı ihtiyaçtan olan mallara sahip olunmasının borçlu kimsenin zekât almasına mâni olmadığı görüşüne sahip olup uygulaması da bu minval üzeredir.

Ömer b. Abdülaziz, öşür ve zekât malları ile Mescid-i Nebevî'nin tütsülenmesini ve ramazanda bu mallarla kokulanmasını yasaklamış ve hatta kendinden önceki idarecilerden kalan bu nevi mallarla oluşmuş mescitteki izlerin silinmesini istemiştir.⁹³ Bu uygulamayla da zekât mallarının Kur'an'ın belirlediği kalemlerin dışına harcanmasının önüne geçilmiştir.

I. Zekât Malından Pay Alamayanlar

Resûlullah Devri'nde zekât almaya hak kazanma daha ziyade zekât almak isteyen kimselerin beyanına bağlı idi. Çünkü zekât dinî bir ibadettir. Nasıl ki nisâb miktarı mala sahip olan Müslüman'ın, zekâtını vermesi gerekiyorsa nisâb miktarı mala sahip olmayan Müslüman'ın zekât almaya ihtiyacı olduğunu devlete bizzat kendisinin beyan etmesi gerekir. Zekât mükellefi olduğu hâlde zekâtını vermeyen kimse nasıl ki Allah katında sorumlu oluyorsa zekât almaya hakkı olmayan kimse de zekât aldığı takdirde Allah katında sorumlu olacaktır. Bu; tabiatıyla imanı, İslâm'ı kuvvetli olanlar içindir. Her Müslüman iman ve İslâm'daki derinliği yönünden aynı seviyede olamayacağına göre veren için de alan için de bir kontrol müessesesine ihtiyaç vardır. Bu da ya devlet eliyle ya da yapılacak özel araştırmalarla gerçekleşir. Önemli olan adaleti gerçekleştirmektir. Resûlullah'tan gelen bazı hadislerle aktarıldığı şekliyle zekât alması caiz olmayan kimseler şunlardır:

1. Zenginler: Şerî manası, havaic-i asliye (asli ihtiyaçlar) dışında nisâb miktarı malı olan kimselerdir ki nisâb ortalama seksen gram altın veya onun tutarıdır.
2. Çalışıp kazanabilecek durumda olup fiilen çalışmakta olanlar.
3. Gayrimüslimler: Daha önce aktardığımız üzere Hz. Ömer'e göre İslâm Devleti'nin idaresinde yaşayan gayrimüslimlerden fakir olanlara zekât verilebilir. Zira o, âyette geçen miskin tabirinden bu manayı anlamıştır. Hz. Ömer'in görüşü İslâm ulemasının kabul görmemiştir. Buna göre gayrimüslime zekât verilmez. Yardım yapılır.
4. Usûl ve fûrû durumundaki akrabalar: Zekât vermekle mükellef olan bir kimse kendi usûl ve fûrûna zekât veremez. Mesela kişi; anasına, babasına, dede ve ninelerine, kendi oğullarına, kızlarına ve torunlarına zekât veremez.
5. Hz. Peygamber'in yakınları da zekât alamazlar. Her ne kadar âlimler bu konuda Ehl-i Bey'ten olanlar zekât alamaz, demişlerse de bu hüküm İslâm'ın ilk asrına aittir. Hadiste bildirildiğine göre onun devri, vefatından sonra yüz senelik bir zamanı içine alır.⁹⁴

Hz. Peygamber ve akrabalarına zekât haramdır. Resûlullah (sav.), “Allah bana ve Ehl-i Bey'time sadakayı haram kıldı.” buyurur.⁹⁵ Resûlullah bu ilkenin uygulanması hususuna çok dikkat etmiştir.

⁹²Ebü Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.653.

⁹³İbni Sa'd, *et-Tabakât*, C.7: s.386.

⁹⁴Ali Özek v.dğr., *İbadet ve Müessesese Olarak Zekât*, İslamî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.144.

⁹⁵İbni Sa'd, *et-Tabakât*, C.1: s.385.

Peygambere bir şey sunulduğunda “Bu, hediye midir, sadaka mıdır?” şeklinde sorgular. Şayet “Sadakadır.” cevabını alırsa onu almazdı. Şayet “Hediyedir.” cevabını alırsa onu alırdı.⁹⁶ Resûlullah yerde bir hurma bulduğunda onu alır, yemek istediği halde zekât malından düşen bir hurma olması endişesi ile yemekten kaçınırdı.⁹⁷

Hz. Osman Dönemi'nde atıyye ve zekât mallarını akrabalarına dağıttığı iddiasıyla onu eleştirenler olmuştur. Nitekim bir rivayette konu şöyle aktarılır: Osman, el-Hâris b. Hakem b. Ebi'l-Âs'ı Kudâaoğulları'nın zekâtlarını toplamakla görevlendirmiş; zekât memuru olan İbn Hakem zekât olarak üç yüz bin dirhem toplayıp onu Osman'a getirmiş, o da onun hepsini ona vermişti.⁹⁸ Bu durum da insanlar arasında hoş görülme bir uygulama olarak telakki edilmiş ve eleştirilmiştir.

Sonuç

Zekât ferdî bir ibadet olmakla beraber sosyal ve ekonomik fonksiyonları olan bir müessesese olması yönüyle din, hukuk, iktisat ve tarihe de konu olan bir mevzudur.

Zekât, kişinin kendi tercihine bırakılan gönüllü bir yardım mükellefiyeti değil devletin kontrolünde belirli esaslar üzerine yürüyen bir müessesese aracılığı uygulanmıştır. Başlangıçtan itibaren bu müessesede zekâtı mükelleflerden toplayıp ve gereken yerlere dağıtmak üzere çalışan görevli memurlar vardı. Bu içtimai, iktisadi ve hukuki müessesenin oluşmasına sebep olan delil Kur'an-ı Kerim'de yer alan Tevbe Süresi'nin 60 ve 103. âyetleridir. Tevbe Süresi 60. âyette yer alan “amilüne aleyhâ” ibaresiyle zekât işlerinde çalışan kimselerin var olması gerektiği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yine Tevbe Süresi'nin 103. âyetinde Resûlullah'a Müslümanların mallarından sadaka almasına dair verilen emirle Resûlullah'tan onların mallarından zekât alması ve veren kimseye dua etmesi istenmektedir. Aslında bu hitap, Peygamber'e olmakla beraber aynı zamanda ondan sonra Müslümanların işlerini idare eden yöneticilerin hepsinedir.

Hz. Peygamber zekât verecek mükelleflerin çoğalması ve artan zekât malları neticesinde bu işleri deruhte edecek memurlar görevlendirmeye başlamıştır. Bu memurlardan bazılarını Medine'de görevlendirmiş, bazısını da Medine dışına zekât tahsilat ve dağıtım için göndermiştir. Hz. Peygamber Yemen'e görevlendirdiği Muâz b. Cebel'e “Onlara zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek olan bir sadakayı Allah'ın kendilerine farz kıldığını bildir. Eğer bunu kabul ederlerse mallarının kıymetlerinden sakın ve mazlumun bedduasından kork!” diye talimatta bulunmuştur. Bu hadiste anlaşıldığı üzere devletin zekât memuru olan Muâz b. Cebel'e zenginlerden zekâtı toplaması ve onu muhtaçlara dağıtma yetkisi verilmiştir. Bu hadisten devlet başkanının zekât tahsil ve dağıtım işini bizzat yapması veya vekiline yaptırmasının ona düşen bir görev olduğu çıkarılabilir. Zekât vermek istemeyen kişiden bu hak zorla da olsa toplanırdı.

Zekât âmillerinin gönderilmesi hususunu ve mükelleflerin sahip olduğu mallardan ne miktarda zekât vermeleri gerektiğini izah eden çokça hadis mevcuttur. Zekât konusundaki hadisleri, hayata geçirilen sünnet de destekleyip, bu hususa genişçe izahat sağlamaktadır. Resûlullah birçok sahâbîyi zekâtın tespiti, tahakkuku, tahsili, muhafazası, tevzi'i konularında zekât memuru olarak görevlendirmiştir. Resûlullah, zekât memurlarına zekâtı nasıl tahsil edeceği ve dağıtacağı hususunda gerekli bilgileri verir; mükelleflere nazik davranmalarını ve kolaylık göstermelerini nasihat ederdi. Mükelleflere de aynı şekilde zekât memurlarına görevleri konusunda yardımcı olmalarını tavsiye ederdi. Zekât memurları

⁹⁶İbni Sa'd, *et-Tabakât*, C.1: s.334. ; Nesâî, “Zekât”, 98.

⁹⁷İbni Sa'd, *et-Tabakât*, C.1: s.406.

⁹⁸Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, s.137.

döndüğünde onlardan toplanan zekâtın muhasebesini ister ve uygun görmediği tutum ve davranışları uyararak düzeltirdi.

Hız. Peygamber Dönemi'nde zekât devlete ödendiği gibi Râşid Halifeler Dönemi'nde ve Emevîler Dönemi'nde de bu uygulama devam etmiştir. Hız. Peygamber, Dört Halife ve Emevîler dönemlerinde hakim olunan her bölgeye düzenli bir şekilde zekât memurları gönderilmesi ve bunun da hiçbir zaman aksatılmaması zekât müessesesinin devlet eliyle yönetilen bir müessese olduğunu göstermektedir. Emevîler Dönemi'nde İslâm Devleti'nin yöneticilerinde bazı hoşâ gitmeyen durumlar görünmesine rağmen sahâbîler zekât ödemelerinin devlet görevlilerine yapılması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Zekât mallarının tahsil edilip sarf edilmesinde devletin rol almasının önemli birtakım faydaları vardır ki onlar da şöyle özetlenebilir:

- Dini ve manevi hassasiyetleri azalmış Müslümanların zekâtı ödemeleri kendi inisiyatifine bırakılması durumunda ödemede zafiyet gösterebilirler.
- İhtiyaç sahiplerinin bu hakkını devlet eliyle alması onun onur ve haysiyetinin korunması açısından daha münasıptır.
- Zekâtı mükelleflerin direk hak sahiplerine vermesiyle kimin alıp, kimin almadığı kontrol edilemez ve böylece bazıları çok alırken bazıları hiç alamayabilir.
- Fisebilillah (Allah yolunda) ve müellefe-i kulüb (gönülleri kazanılacaklar) gibi birtakım zekât ödenecek sınıfların belirlenmesinde mükellefin güç yetiremediği durumları en iyi devlet tayin eder.

Devlet zekât müessesesini idare etmekle birlikte devletin zekâtı toplama ve dağıtma işinde temel esasları belirleyen naslara mugayir davranması düşünülemez. Bu sebepten tarihte zekât bütçesi Beytülmalin sair bölümlerinden farklı tutularak ganimetler, haraç, cizye ve sahibi olmayan mallar için tahsis edilen Beytümâllerle beraber Zekât Beytümâlî de ayrıca oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk es-San'ânî; *el-Musannef*. 11 Cilt. Beyrut, 1391.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî; *el-Müsned*, Nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saïd Besyûnî, Beyrut, y.y., 1405/1985.

Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer; *Fethu'l-bârî şerhu Sahih-i Buhârî*, 13 Cilt, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.

Askalânî, Şihabuddin Ahmed b. Ali İbn Hacer; *el-Metalibu'l-âliye bi-zevaidi'l-mesanidi's-semaniye*, Riyad, 1419.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed.; *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 20 Cilt, Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, Kahire, 1972.

Bağdadî, Ahmed b. Ali el-Hatib; *Târihu Bağdad*, Beyrut, 1422.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ; *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrut, 1988.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd; *Ensâbü'l-Eşrâf*, 13 Cilt, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1417.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10 Cilt, Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, Haydarabad, 1344.

Boynukalın, Mehmet; "Zekâtın Toplanması ve Dağıtım Kurumsal Tecrübeler (Hulefa-İl Râşidîn Dönemi)", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, Ed. İsmail Kurt, 1. Bs. İstanbul, 2020.

Certel, Hüseyin; "Psiko-Sosyal Açından Zekât" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1997): 347-358.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed; *es-Sünen*, thk Abdullah Hâşim Yemânî, Dârü'l-Mâriفة, Beyrut, 1966.

Demirhan, Yahya; *Hiz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, 2006.

Ebû Ubeyd, el-Kââsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî; *Kitâbü'l-Emvâl*, Dârü's-Şürük, Beyrut, 1409.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî; *Kitâbü'l-Harâc*. Trc. Ali Özek. Özek Yayınları, İstanbul, 1973.

Ebû Zehra, Muhammed; *Son Peygamber Hz. Muhammed*. Trc. Mehmet Keskin, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1993.

Erkal, Mehmet; "Âmil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991.

Hâcî, Muhammed Ömer; *el-Mesiretü't-tarihiyye li-tatbiki'z-zekât*, Dârü'n-Nur, Dimaşk, 1996.

Hamidullah, Muhammed; *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti (Orijinal Kitap Adı: Le Prophete De l'Islam)*, Trc. Salih Tuğ, 5. Bs, 2 Cilt, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993.

Hamidullah, Muhammed; *İslâm'a Giriş = Initiation a l'Islam*, Trc. Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetullah; *Tarihü Medîneti Dimaşk*, Beyrut, 1415.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî; *Siret-i İbn Hişâm Tercümesi*, Trc. Hasan Ege. 4 Cilt, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985.

İbn Kayyim el-Cevzî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî; *Zâdü'l Meâd fî Hedyi'l-İbâd*, Trc. Abdi Keskinsoy, 6 Cilt, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989.

İbn Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye = Büyük İslâm Tarihi*. Trc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini; *Sünen-İ İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, Trc. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1982.

İbn Teymiyye, Ebû'l Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî; *es-Siyasetü's-Şer'iyye fî Islahi'r-Rai ve'r-Raiyye*, Vezaretü's-Şuuni'l-İslâmiyye ve'l-evkaf, Suudi Arabistan, 1418.

İbni Sa'd; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 1-9 Cilt, Daru'l-Sadr, Beyrut, 1968.

İbnü'l-Esîr; *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*. Dârü's-Şa'b, Kahire, 1970.

Kal'aci, Muhammed Revvas; *Mevzuatu Fıkhi Abdullah b. Ömer: Asruhu ve Hayatuhu*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1986.

Kalkaşendî, Ebû'l Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî; *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, el-Müessesetü'l-Mısrıyyeti'l-Amme, Kahire, 1963.

- Kallek, Cengiz; “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Dönemi”. *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an vVe Sünnette Zekât*. 195-224, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Karaman, vd., Hayrettin; *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Kardâvî, Yusuf; *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, Trc. Abdülvehhab Öztürk, Nur Yayınları, Ankara, 1975.
- Kâsânî, el-, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed; *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*. 10 Cilt, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Kayaoğlu, İsmet; *İslâm Kurumları Tarihi*, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1980.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî; *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l- idâriyye*, çev. Ahmet Özel, İz Yanyıncılık, İstanbul, 2003.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed; *Kayıtlı Kudurî Tercümesi*, Trc. Ali Arslan - Salah Bilici, Kitabevi, İstanbul, 1968.
- Mahmud, Hişam İbrahim; “Mukaddime” *Telhîşü'l-edille li-ğavâ'idi't-tevhîd*, C.1: s.5-44, Dâru's-Selâm, Kahire, 1431.
- Makrizî, Takiyy el-Din Ebu el-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdi'l-Kadir el-Şafî; *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'r-Resûl Min el-Ebnâ ve'l-Ahvâl*. t.y.
- Maverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî; *el-Ahkâmü's-Sultaniyye Ve'l-Vilayatü'd-Diniyye*, Dâru İbn Kuteybe, Kuveyt, 1989.
- Mısrî (ö. 762), Moğaltay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekrî; *el-İşâretü İla Sireti Mustafa ve Tarihi min ba'dihi mine'l Hulefa*, thk. Muhammed Nizameddîn, Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1416.
- “Müellefe-i Kulûb”. *DİA*. 31: 475-476. Ankara, 2020.
- Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr; *ed-Dürer fi'htişâri'l-Megâzi ve's-Siyer*, Kahire, 1966.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürfî, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirazi*. 1-19 Cilt. y.y. t.y.
- Özek, Ali; “Asr-ı Saadet'te Zekâtın Tatbikati”, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi Türkiye'de Zekât Potansiyeli*. 1-20, İslami İlimler Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Özek, Ali - Karaman, Hayrettin - Aydın, M. Akif - Erkal, Mehmet; *İbadet ve Müessesese Olarak Zekât*, İslamî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed; es-. *el-Mebsût*. 30 Cilt, : Matbaatü's-Saade, Kahire, 1324.
- Singer, A; *The poor and the needy. In: Charity in İslâmîc So- cieties*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Şafî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs; *Kitâbü'l-Üm = Mevsuatü'l-İmam eş-Şafî*, thk. Muhammed Ali, 10 Cilt, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 2001.
- Şeker, Mehmet; *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî; *Neylü'l-Evtar Şerhi Münteka'l-Ahbar*, Daru İbni'l-Cevzi, Kahire, 1427.
- Tabbara, Afif Abdulfettah; *Rühu'd-Dini'l-İslâmî*, Beyrut, 1988.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerirü't; *Târih-i Taberî*, Trc. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Tenûhî, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb; *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, 16 Cilt. Matbaatü's-Saade, Kahire, 1323.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd); *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, Trc. Osman Zeki, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, t.y.
- Yavuz, Yunus Vehbi; *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1983.
- Yeniçeri, Celal; *İslam'da Devlet Bütçesi*. Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984.

EXTENDED ABSTRACT

Although zakat is an individual act of worship, it is also a subject of religion, law, economics and history in terms of being an institution with social and economic functions. Zakat was not a voluntary aid obligation left to one's own choice but was administered through an institution under the control of the state on certain principles. From the beginning, there were officials working in this institution to collect zakat from the taxpayers and distribute it to the necessary places. The evidence that led to the formation of this social, economic and legal institution is the 60th and 103rd verses of the Surah At-Tawba in the Qur'an. With the phrase "amiluna aleyha" in the 60th verse of Surah At-Tawba, it is understood that there must be people who work in zakat works. In the Qur'an, in the 103rd verse of the Surah At-Tawba, with the order given to the Messenger of Allah to take alms from the wealth of the Muslims and to pray for the person who gives it. In fact, this order is not only for the Prophet, but also for all the rulers who manage the affairs of the Muslims after him.

The Prophet appointed officials to undertake these tasks due to the increase in the number of taxpayers who will give zakat and the increase in zakat goods. He sent some of these officials in Madinah and some outside Madinah for the collection and distribution of zakat. He instructed Muaz bin Cebel, who was assigned to Yemen by the Prophet for this task, as follows: "Inform them that Allah has made it obligatory for them to give alms to be taken from the rich and given to the poor. If they accept this, avoid taking the valuables of their property and fear the curse of the oppressed!"

As it can be understood from this hadith, Muaz bin Cebel, who was the zakat officer of the state, was given the authority to collect zakat from the rich and distribute it to the poor. It can also be deduced from this hadith that it is his duty for the head of state to do the zakat collection and distribution himself or to have his deputy do it. Zakat was taken by force from a person who did not want to give zakat.

There are many hadiths that explain the issue of sending zakat officers and how much zakat taxpayers should give from their possessions. The sunnah, implemented in the light of the hadiths on zakat, also supports this issue and provides a broad explanation for it. The Messenger of Allah would give the zakat officers the necessary information on how to collect and distribute zakat, and he would advise them to be kind to the taxpayers and to facilitate them in this matter. When the zakat officers returned, the Prophet would ask them to account for the collected zakat and correct the attitudes and behaviors that he did not find appropriate by warning them. As zakat was paid to the state during the Prophet's Era, this practice continued during the Rashid Caliphs and the Umayyads.

The fact that zakat officers are regularly sent to every region dominated by the Prophet, the Four Caliphs and the Umayyads and that this is never interrupted shows that the institution of zakat is an institution administered by the state. Although there were some unpleasant situations among the rulers of the Islamic State in the Umayyad Period, the Companions defended the view that zakat payments should be given to state officials.

There are some important benefits in collecting and distributing zakat goods by the state. We can summarize them as follows;

- If zakat payments are left to individuals' own initiative, Muslims with reduced religious and spiritual sensitivities may show laxity in paying.
- Taking the rights of the poor by the state is more appropriate in terms of protecting their honor and dignity.
- If taxpayers give Zakat directly to the poor, it cannot be controlled who receives and who does not, so that some may receive a lot and some may not.
- The state determines better the situations where the taxpayer is unable to determine the classes to be paid zakat, such as fisebilillah (in the way of Allah) and muellefe-i kulub (whose hearts will be won).

Although the state administers the institution of zakat, it is unthinkable for the state to act contrary to the texts that determine the basic principles in collecting and distributing zakat. For this reason, in history, the zakat budget was kept different from the other parts of Beytülmal such as loot, tribute, jizya and non-owner goods, and the Zakat institution was established specifically.